

РЕГИОНАЛЕН ЕТНОГРАФСКИ МУЗЕЙ НА ОТКРИТО „ЕТЪР“

**МУЗЕИТЕ И НЕМАТЕРИАЛНОТО
КУЛТУРНО НАСЛЕДСТВО**

**MUSEUMS AND INTANGIBLE
CULTURAL HERITAGE**

2025

ДА ПРЕЖИВЕЕШ ЕКОЛОГИЯТА В МУЗЕЙ „ЕТАР“: ТЕРЕННО ПРОУЧВАНЕ

*Джоан Боатийо, Университет Сорбона Париж Север,
Франция, Проф. Янита Андонова, Университет Сорбона
Париж Север, Франция, Проф. Ан Монжаре, Лаборатория
по политическа антропология, Франция, Фани Жорж,
Университет Сорбона Нувел, Франция, Доц. д-р Красимира
Кръстанова, Фондация „Стойна Кръстанова*

EXPERIENCING ECOLOGY AT THE ETAR MUSEUM: FIELD RESEARCH

*Johan Boittiaux, Université Sorbonne Paris Nord, France,
Prof. Yanita Andonova, Université Sorbonne Paris Nord,
France, Prof. Anne Monjaret, EHESS-CNRS, France, Fanny
Georges, Université Sorbonne Nouvelle, France, Assoc. prof.
Krassimira Krastanova, Stoyna Krastanova Foundation, Bulgaria*

Abstract: The article reveals the relevance of the driving role that the *Etar* REOM plays in the ecosystem of crafts, which it presents and supports on its grounds and in the region by pursuing a strong cultural policy that is virtually nonexistent at the national level. The museum supports cooperation between craftspeople and expands its mission through experimentation and openness to communities. There is a state of tension between this dynamism and the ethnology of preservation which still largely characterizes the museum and the region. The ecological aspect manifests itself in the condensation of links between crafts, culture, and the economy that the museum makes visible. It tells the story of a self-sufficient but interconnected settlement system. Since the 1960s, the conservation narrative has evolved to fit into UNESCO's dis-

course on crafts as a branch of the creative industries. This narrative does not yet fully take into account the impact of climate change on raw materials, skills, and their transmission. Creative industries, by affirming these skills in contemporary forms (design, fashion, arts and crafts), can play a strategic role. They offer a platform for visibility for the renewal of crafts, which calls for more sustainable practices and wise management of the planet's resources.

Keywords: crafts, craftsmanship, ecology, creative industries, museum

Регионален етнографски музей на открито „Етър“¹ се основава на историческа, географска и институционална трилогия, която не само възражда едно старо селище, но и синтезира архитектурата, занаятчийската дейност и като цяло начина на живот на целия регион. Различните видове занаяти оживяват в музея чрез различни форми на медиация. Те са представени чрез артефакти и цифрови анимации в постоянни експозиции, разположени в реконструирани работилници или жилища. Занаятчиите, които работят в музея, изработват и продават своите предмети пред посетителите. По алеите по-големи или по-малки инсталации помагат да се пресъздаде атмосферата на една прединдустриална епоха. Центърът за временни изложби представя предишните и съвременни занаятчийски чрез монографии, ретроспективи или тематични колекции. Музеят организира представления, образователни и забавни дейности, отворени за различни публики, често свързани с културния календар: литургия в църквата, изработване на коледни играчки, мартеници, боядисване на великденски яйца, възстановки на ритуални сцени.

Този жив музей, който съхранява занаятите и начина на живот, се характеризира също така с експериментиране и адаптиране на практиките към съвременните икономическите реалности. Това се изразява в едновременното наличие на два статута на занаятчиите: наематели резиденти, които произвеждат и продават предмети на място, и служители, натоварени да осигурят предаването на умения, свързани със занаяти, които вече нямат икономически перспективи и понякога са на изчезване. Неотдавнашната организация на хранилища за музейни артефакти и приемането на занаятчийски стажанти по време на кратки престои са доказателство за загрижеността за това предаване на опит.

¹ Авторите на статията благодарят на ръководството, оперативните екипи и занаятчиите от Регионален етнографски музей на открито „Етър“ за посрещането, което им беше оказано в рамките на това изследване.

Тази рамка и среда са благоприятни за анализ на различните видове занаяти, разглеждани като система: връзки между занаятите и природата, връзки между занаятите и социално-икономическата тъкан, връзки между занаятите и институциите. С фината си способност да изтъква и организира тези връзки музеят обединява характеристиките на мястото, което поставя под въпрос „голямото разделение между природата и културата“² и дефинира екологията като система от връзки³. Чрез мисията си за съхраняване той прави възможен анализа на екологията в колективния начин на живот, предхождащ осъзнаването на неотложността на проблемите на климата. Чрез своята мисия за експериментиране музеят отваря прозорец към съвременните еволюции на занаятите и институционалното въздействие върху целостта, съставена от множество занаяти.

Регионален етнографски музей на открито „Етър“ представлява случай за изследване на културна институция, която съчетава съхраняването и предаването на занаятчийските умения, традицията и творчеството. Тази комплексна мисия съответства на специфичната локална култура, регионалната икономика и природната среда. Още от своето създаване през 1964 година музеят под открито небе излага своите водни съоръжения и занаятчийски работилници, които са разположени по протежение на двойна пътека, оградена с останки, реконструкции и възстановки на прединдустриални и жилищни сгради, наследени от Българското възраждане. Името си музеят дължи на река Янтра, извираща от Балкана. Това насочва към географския контекст и символизира връзката между водата и развитието на занаятите в региона. Основателят Лазар Донков описва тази „пълна хармония между конструкциите и околната среда“ като гаранция за автентичността на музея⁴.

РЕМО „Етър“ се радва на дългогодишно признание както в България, така и в международен план, заради своята динамика в опазването на културното наследство. Той предоставя също така експертиза и ресурси за развитието на културните и творчески индустрии (КТИ).

² **Descola, P.** Par-delà nature et culture. 2015, Paris, Gallimard.

³ **Gervais, M.** Quel travail social et quelle écologie ? Revenir sur la division nature/culture pour une écologie comme capacité à nouer des liens. *Sociographe*, 86 (2), 2024, XVII-XXXII. <https://doi.org/10.3917/graph1.086.xvii>; **Lahire, B., Sanseigne, F. & Flandrin, L.** Vers une science sociale du vivant. 2025, Paris, La Découverte.

⁴ **Donkov L.** Parc-musée ethnographique Etar-Gabrovo, *Musées vivants, musées qui apprennent à vivre, Musées en croissance, revue Museum*, 1976, Vol 28 (1), 10.

От 2017 година град Габрово е част от мрежата на ЮНЕСКО за творчески градове в категорията „Занаяти и народно изкуство“ благодарение на вниманието, отделено на занаятчийския сектор и на многобройните дейности, насочени към запазване на традиционните умения на занаятчиите от региона⁵.

Именно те съхраняват и използват традиционни материали и старинни техники, което днес се интерпретира и като нематериално културно наследство. Неговата основна характеристика се свързва с предаване на знания и умения в устойчива форма, която се изгражда чрез процеса на подбор и обновяване, на приемственост и динамика⁶. Прилагането на занаятчийски културни технологии, дотсега с природните материали и представите за тях, прави възможни сравненията и оценките за местната екологична система. Представянето на занаятите и занаятчиите от региона в музея валоризира локалното нематериално културно наследство, а тяхното производство се включва в потока на предмети, които носят знаците на миналото и се поместват в съвременните употреби.

Изследването на екологията в РЕМО „Етър“ е интересно в контекст, който не експлицира връзката си с екологията, а я поддържа въз основа на други принципи и чрез други видове логика, които трябва да бъдат идентифицирани и анализирани. Чрез своята уникална система този музей на открито се различава от много френски и европейски музеи, които днес приемат екологията като стратегическа ос за трансформация и предефиниране на своите политики⁷. Нашият научен поглед върху музея се фокусира върху съвременните връзки между екологията и творческите индустрии в рамка, където те не са изрично назовани или, обратно – те са символично изложени. Започнахме от хипотезата, че той може да илюстрира екологичен начин на живот още при откриването си през 60-те години на миналия век, когато извънредната климатична ситуация не е била тема на публична политика и музеят, който изгражда своята идентичност върху съхранението, днес не е из-

⁵ **Andonova Y., Dimitrova S. & Krastanova K.** L'artisanat en Bulgarie, patrimonialisation versus industrie créative, in Andonova & Kogan, *L'artisanat au cœur des industries créatives*, 2025, Londres, ISTE.

⁶ **Sandgruber, R., Bichler-Ripfel, H. & Walcher, M.** Traditional Craftsmanship as Intangible Cultural Heritage and an Economic Factor in Austria. 2019, Vienna.

⁷ La lettre de l'OCIM, професионално списание за музеология, посвещава своя брой от декември 2023 г. на социално-екологичния преход на музеите.

рично част от този подход. Особено във Франция екологичният преход частично се основава на възстановяването на загубени, оценени и извикани отново за живот занаятчийски практики, свързани с времето, цикъла на материалите, на географската и социална близост на производството и потреблението⁸. По какъв начин РЕМО „Етър“ може да бъде наблюдаван от гледна точка на екологията? Как това позволява да се илюстрират въздействията на околната среда върху уменията за живот и начините за обитаване на човешкия колектив? Как музеят се вписва в една териториална динамика?

I. Терен и теоретична рамка

За целта екипът прекара две седмици на терен: първо през март 2025 година и втори път през септември 2025 година по време на Международния панаир на традиционните занаяти⁹. Разнообразието от събрани и проучени материали, които се стремим да свържем, има за цел да отчете взаимодействията между занаятчиите и тяхната среда на три нива. Първото, микросоциално равнище, се фокусира върху занаятчийските практики, уменията и използването на материалите. Междинното равнище позволява да се идентифицира музеят като социална система от взаимодействия – както между занаятчиите, така и с околната среда. Интересува ни и макроравнището – националното, за да видим до каква степен дискурсите и политиките благоприятстват съвместното опазване на занаятите и околната среда.

Материалите от проучването са три вида: интервюта с участници; фотографски и аудиовизуални записи от нашите обиколки на посетителните места; документален корпус. Девет от деветнадесетте интервюта бяха проведени със занаятчи, от които четирима служители на музея (плетене на гайтан, тъкане, тъкане на козя козина, изработване на хлопци) и шестима наематели (керамика, кожа, сребърна бижутерия, иконопис, струговане на дърво, сладкарство). Въпросите бяха насочени към техния път и условията на пристигането им в този музей, тяхната квалификация тук като място за работа и сътрудничество, условията им на труд, отношението им към материалите и природата, както и техните

⁸ Уебсайт на Камарата на занаятите във Франция: <https://www.artisanat.fr/magazine/dossiers-artisanat/role-artisanat-dans-transition-ecologique>

⁹ Международният панаир на традиционните занаяти се проведе от 6 до 8 септември 2025 г.

източници на вдъхновение. Интервютата се проведеха в работилниците, за да могат занаятчиите директно да коментират и показват дейността и средата си. Тези данни се поставят в перспектива с нашите наблюдения, натрупани през тези две седмици на потапяне, събрани под формата на снимки и видеоклипове. Това са материали, които не само отразяват опита на всеки посетител, но и показват визуалните и звукови прояви на различните екологични измерения, които изграждат РЕМО „Етър“ като екосистема: връзките между материалите, между занаятчиите и материалите, между занаятчиите, музея и територията.

Артикулирането на занаятчийските, екологичните и институционалните предизвикателства стана възможно чрез допълнителни интервюта с трима членове на екипа за опазване и техническия екип на музея и три интервюта с институционални участници (координатор на мрежата на творческите градове на ЮНЕСКО в Община Габрово, директор на училището по дизайн в Трявна, координатор по занаятите в ЮНЕСКО). Бяха интервюирани и трима дърворезбари, които споделят ателие в град Трявна, за да се съпоставят условията на тяхната дейност с тези на занаятчиите в музей „Етър“. Посещението на музеите в Габрово, Троян и Трявна допринесе за локализирането на изследвания музей в местната логика и динамика на утвърждаване на занаятите. Накрая, съпоставихме тези теренни данни с набор от събрани на място документи: архиви, брошури, публикации и институционални материали, създадени от музея и другите посетени места.

Интересът на нашите материали се състои по-скоро в екологичния прочит, който проектираме върху тях, както и в тяхното взаимно свързване. От тази гледна точка ние даваме предимство на размисъл върху това как РЕМО „Етър“ и неговата рамка дават възможност да се „преживее екологията“ (*éprouver l'écologie*), възприемайки двоен етноложки и комуникационен подход. Преживяването на екологията не се състои само в наблюдаване на практики или инвентаризиране на техники и материали, а в поставяне под въпрос на начина, по който отделните индивиди, колективите и институциите конкретно изживяват околната среда, в система, където „обектите, жестовете и дискурсите не се задоволяват само да предават информация, а участват в изграждането на социалния смисъл“¹⁰. Нашият подход се основава и на понятието

¹⁰ **Jeanneret, Y.** *Penser la trivialité. Volume 1 : La vie triviale des êtres culturels.* Paris, Hermès-Lavoisier. 2008, 15.

за среда (*milieu*), разбираана не като проста външна среда, а като процес, при който индивидът и неговата среда взаимно се конституират¹¹. Терминът „преживявам“ (*éprouver*) отпраща към едно чувствено преживяване (усещане, възприемане, изпитване), което свързва жестовете, ритмите на практиките и начините на предаване в едно „ситуационно обвързване на знанието“¹².

Този подход към занаятите през призмата на екологията предполага вземане предвид на четири допълващи се измерения.

Първо, сетивното и материално измерение разкрива как занаятите възплъщават екологията: материята (дърво, гайтан, глина, камък, речна вода) се превръща в медиация между човека и неговата среда. „Писменостите на правенето“ (*écritures du faire*) също позволяват да се разбере как занаятчийските жестове представляват „семиология на действието“, която надхвърля простата манипулация на обекти.

Второ, времето измерение е друг основен аспект: екологията се живее във времето, чрез учене, повтаряне на жестове, продуктивна бавност, в контраст с ускорените времена на индустриалната икономика. Тази темпоралност на телесното и жестово учене се припокрива със семиотичната концепция за „екзистенциално преживяване“, където средата не е просто възприемана, а изживяна¹³.

Трето, измерението, в което акцентът пада върху отношенията, показва, че екологията се преживява чрез взаимодействията между хора и материали, инструменти, природна среда, както и в колективите, формирани около уменията¹⁴. Концепцията за „технически скрипт“ осветява особено това измерение: техническите обекти „записват програми за действие“, които предначертavat и насочват поведението на ползвателите¹⁵. В занаятчийския контекст тези скриптове възникват от съвместната еволюция между занаятчията, неговите инструменти, околната среда и обработваните материали, които заедно формират специфична за средата конфигурация на употреба. Този социално-тех-

¹¹ Simondon, G. *Du mode d'existence des objets techniques*. 1958, Paris, Aubier.

¹² Le Marec, J. *Ce que le „terrain“ fait aux concepts : Vers une théorie des composites*. Habilitation à diriger des recherches, 2002, Université Paris 7.

¹³ Tarasti, E. *Existential Semiotics*. 2000, Bloomington : Indiana University Press.

¹⁴ Callon, M. & Latour, B. *Les paradoxes de la modernité. Comment concevoir les innovations?*. *Prospective et santé*, 36, 1986, 13 – 25.

¹⁵ Akrich, M. (1987). *Comment décrire les objets techniques?*. *Techniques et culture*, 9, 1987, 49 – 64.

нически запис на екологичния жест в занаятчийския обект представлява по този начин „манифест на занаята“¹⁶ и памет за отношението към околната среда.

И накрая, четвърто, институционалното и символично измерение разкрива как самият музей „Етър“ представлява механизъм, който подлага екологията на изпитание, като я превръща в наследство (*patrimonialisation*), сценографира я и ѝ дава публична и международна видимост. Музейните институции всъщност участват в социалното изграждане на паметта¹⁷. Изложбените пространства, както и ателиетата и дейностите, предлагани на място, медиират социалните отношения към културата.

По този начин, говорейки за „преживяване на екологията“, се цели да се улови как занаятчийската практика като конфигурация, ситуирана в околната среда, възплъщава, внушава и манифестира отношение към света: начин на обитаване на територията, предаване на наследство и осмисляне на жестовете, които артикулират производството, околната среда и културата.

II. Първи резултати от нашето проучване: две системи, които позволяват „преживяване на екологията“

За да представим първите резултати от нашето проучване, предлагаме да опишем две малки системи, които осветяват връзките между пейзажа, материалите, занаятчиите и институционалната рамка като се различават от традиционните монографии, правени по занаяти. Първата система анализира как водата структурира занаятчийската дейност и градското общество по примерен и носталгичен начин в „селската“ атмосфера на музей „Етър“ и по актуализиран начин в българските занаяти като цяло. Втората система се фокусира по-скоро върху акта на оформяне, фиксиране и следователно удължаване на трайността, като изследва едновременно допълващите се и напрегнати отношения между камъка, земята и дървото.

¹⁶ Mille, M. & Petit, J. La vie du geste technique. Approche pluridisciplinaire, *e-Phaïstos*, 2014, III, n°1.

¹⁷ Nora, P. Les lieux de mémoire. 1997, Paris, Gallimard. Davallon, J. Le don du patrimoine : une approche communicationnelle de la patrimonialisation. 2006, Paris, Hermès-Lavoisier.

Тези два фокуса показват последиците от околната среда върху занаятите, за да се стигне до емпирично определение за екология, като се съчетаят мястото, човешките и материалните темпоралности, историята на мястото, ноу-хауто и колективният начин на живот.

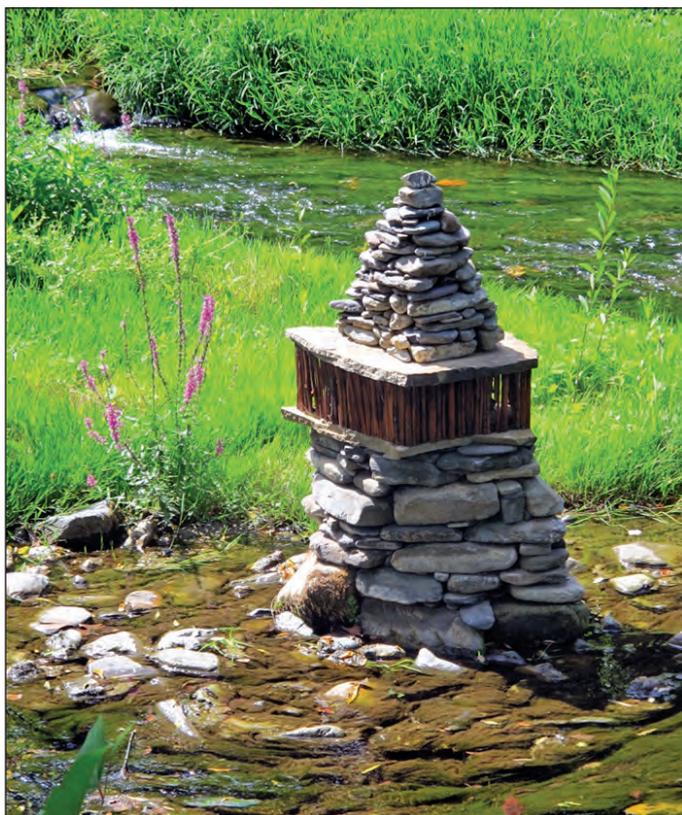
II.1. Следване на цикъла на водата

Изобр. 1

Изобр. 2

Изобр. 3

Занаятчийската дейност от векове е тясно свързана с водата, особено в Габрово. Музей „Етър“ съхранява една от най-богатите в Европа и единствената в България колекция от технически съоръжения с водна енергия, използвани през 18 и 19 век (<https://etar.bg/vodni-saorazhenia>)¹⁸. Хидравличните съоръжения се използват за заточване на ножове, плетене на въжета, смилане на зърно, обработка на дърво, метал, вълна и платове (Вж. изобр. 1). Цялата система от канали и механизми, която задвижва колелата на водните съоръжения, представлява реконструкция на съществували в миналото образци.

Водата присъства навсякъде. Силата ѝ не се използва само за задвижване на гайтанджийските чаркове или на струговете за дърво. Тя също така организира маршрута на посетителите, структурира околната среда и социалната организация на селището. Още от основаването на обекта тя заема централно място. Лазар Донков набляга на идеалното местоположение¹⁹:

„Водата от планинския поток задвижва мелниците и струговете, пере килимите и одеялата. Тя е източникът на енергия на селото.“²⁰

Много голямата денивелация позволява силата ѝ да се използва за задвижване на хидравличните съоръжения. Тя е енергия, която трябва да бъде канализирана, когато е твърде силна, да бъде отклонявана или забавяна, за да може занаятчийската дейност да се осъществява (Вж. изобр. 2).

Мостовете, които пресичат реката, оформят мобилността и насочват посетителя да продължи своя маршрут. Ромоленето и шумът на водата съпровождат ежедневно жителите на габровския регион, туристите, занаятчиите и служителите на музея. Водата е там, дори когато не я виждаме. Можем да я докоснем и чуем по всяко време. Тя преобразява суровината със силата си, тя пере, избелва, обезмаслява, пречиства, напява, освежава. Занаятчиията я опитомява, учи се да я укротява, да я адаптира към своята техника и работен ритъм, да я наблюдава според

¹⁸ Колекцията включва две воденици, валявица (пералня), бичкиджийница (дъскорезница), гайтанджийска одая (за плетене на гайтан), струг за бъклицы, струг за гаванки, танури и солници, тепавица (за обработка на вълнени тъкани) и точило.

¹⁹ Мястото, намиращо се в дефилето на бързоструйните рекички Сивек и Страшка река – леви притоци на река Янтра, отстоящо на 8 км от Габрово и заемащо площ около 7 ха, е най-подходящо, защото тук открай време работят тепавица, воденица и валявица.

²⁰ **Donkov L.** Parc-musée ethnographique Etar-Gabrovo, *Musées vivants, musées qui apprennent à vivre, Musées en croissance, revue Museum*, 1976, Vol 28 (1), bel. 9, c. 11.

сезоните, защото тя остава неконтролируема (наводнение в Габрово през 1991 година, а след това през 2014 година²¹).

Едновременно природен елемент и стратегически фактор в процеса на занаятчийското производство, водата е също така в основата на социалната динамика и поддържането на организационния живот. Водата разказва история и оформя социално-икономическата организация на територията на музея. Нейният път, от горното до долното течение на реката, подчертава разпределението и артикулацията на занаятите и пространствата. Трансформацията на суровините (дърво, боядисване, предене) в селска зона, осеяна с прости постройки, посветени на обработката на суровини, и по-люксовна търговска улица, където се изработват и продават готовите продукти (работилници и дюкяни) и се организира колективната социалност (жилища, църква, училище). Водата насърчава връзките между занаятчиите в РЕМО „Етър“, които споделят хидравличните съоръжения, поддържат ги, тъй като индивидуално и колективно дейностите им зависят от тях и изграждат, отчасти благодарение и на тях, своите социални взаимодействия. Тя е също така връзка между гората (дървото), земята (глината), небето (въздуха, дъжда), както и свързващ елемент в сладкарството, керамиката, зидарството и др. Така водата придобива организационно, техническо, символично, сетивно и естетическо измерение, което е особено видимо в рамките на музея (Вж. изобр. 3).

Така водата е многофункционална, като позволява производството да се осъществява в техническо отношение, благоприятствайки създаването на рамка, подходяща за творчество (*créativité*). Водата илюстрира механизма на музея, който оперира едновременно с двойно отношение към реалността на околната среда, като изгражда мост между функцията за занаятчийско производство и тази на туристическото посещение; между оперативния характер на миналите технически машини и удоволствието от сетивната среда, която те създават. Тази едновременност на различните функции на водата, докато обикаляме музея, създава една екология, която се преживява, защото кондензацията на пространството ни кара напълно да осъзнаем системата на няколко равнища, описана във въведението.

Регионът на Габрово и РЕМО „Етър“ обаче са пряко засегнати от климатичните промени, които застрашават сектора на занаятите и неговата близка среда, като земеделските производители (които отглеждат козите) и занаятчиите са най-уязвими към последиците от тези климатични промени (суша, наводнения, горски пожари и др.). Да раз-

²¹ <https://gabrovo.bg/bg/news-article/3366>

мишляваме върху значението на водата означава също така да разчетем трансформациите на занаятчийските практики и социалните промени, които те отразяват в рамките на културните и творческите индустрии. Всъщност в рамките на нематериално културно наследство, както е дефинирано от ЮНЕСКО, занаятчийските практики, уменията и традиционните културни изрази не са откъснати от своята природна среда: те се хранят от нея и се адаптират към нея. В контекст на намаляване на ресурсите, ерозия на биоразнообразието и климатични промени, отговорното управление на водата (оптимизиране на нейната консумация, проследяване на водния цикъл, събиране на дъждовна вода) се превръща в колективен приоритет за запазване на занаятчийските техники от миналото, като същевременно се адаптират към съвременните предизвикателства пред занаятчийския сектор²².

II.2. Оформяне със земята, камъка и дървото

Изобр. 4

²² Andonova Y., Kogan A-F. & Krastanova K. Artisanat, design, créativité : entre tradition et contemporanéité, *Actes de colloque, Université Paissii Hilendarski – Plovdiv* (Bulgarie), 8 – 10 juin 2022.

URL : https://crea2s.hypotheses.org/files/2017/11/ACTES_colloque_PLOVDIV_2022_DEF.pdf

Изобр. 5

Изобр. 6

В основата си проектът за този музей на открито стои волята да се запази природната му среда, като същевременно се преработи пейзажът. Вече видяхме колко много трасето на водния поток е послужило като ориентир за създаването на музейното селище и неговите занаятчийски дейности. Както споменава неговият основател Лазар Донков:

„Архитектите са търсили и постигнали пълна хармония между постройките и тяхната околна среда. Природата е част от експозицията. Местната флора и фауна са запазени. Три хиляди и двеста хектара гори около парка-музей са обособени като резерват.“²³

Тази горска територия на планината вдъхновява. Не са ли черпили архитектите и от местните природни ресурси като земята, камъка и дървото, за да преоформят територията, да вдъхнат нов живот на тези селски земи, да им дадат нова, достатъчно здрава основа и по този начин да позволят на тази реплика на традиционното селище да пребъде във времето?

Оригиналността на конфигурацията на този музей-поселище се крие в създаването на сградите. Всъщност:

„Възстановяването на епохата е постигнато по три начина: реставрация на изоставени работилници и дюкяни, които са се намирали на мястото от близо век; преместване на стари постройки, които са били другаде; и на трето място, изграждане на нови постройки в стила на епохата въз основа на автентични планове и документи. Стремещът към съживяване на миналото е сигнал дотам да се използват само материали и строителни техники, употребявани през 18 век“²⁴

И тук камъкът, земята и дървото са изиграли основна роля в мобилизирането на занаятчийски умения, от които днес ни остават материални и нематериални следи. Фотографските архиви са тук, за да ни напомнят за свършената работа по време на строежа, както и за тежестта на този труд, извършен от хора. Прегледът на фотоалбум с поредици черно-бели снимки, направени по време на изграждането на музея – ценни визуални архиви – ни позволи да разберем употребата им в стро-

²³ Donkov L. Цит. съч., с. 10.

²⁴ Пак там, с. 9 – 10.

ителството на сградите (Вж. изобр. 4). Без земя, камък и дърво, няма селище.

Камъкът, или по-точно камъните, извлечени от земята и преработени, дялани, са най-силният символ, свързан със сградите. Те са всепроникващи в пределите на музея под различни форми: ниски зидове, основи на къщи, павирани пътища, канали, мостове, стели, фонтани, противотежести, калъпи за камбани, дъски за щавене, воденични камъни. Те служат за изграждането на мястото и, дори когато не са свързани с дейностите на многобройните работилници, предлагани на посетителите, те присъстват: те са материи и материали, които участват в декора, те са основни части от инструментариума. Освен това, камъните маркират и разграничават пространствата за движение на водата, както и на пешеходците, те оформят маршрутите, които насочват траекторията за следване, и именно в това можем да кажем, че те допринасят за изработването на пейзажа и позволяват неговото картографиране. С други думи, те са добивани локално, за да (пре-)оформят пейзажа, да му дадат нов контур, който има смисъл в представите, които можем да си изградим за едно отдавнашно поселище. Но преди всичко камъните са това, което трае, остава и по този начин създава памет²⁵. Те имат своето заслужено място в едно пространство на наследството, защото са останките, осезаемите следи от историята на обекта.

Камъкът, както и земята и дървото, принадлежат към паметта на тези строители на мястото, които са оформили пейзажа, стремейки се да се доближат до автентичното село, въпреки че то е било замислено от самото начало като място за изложба с неговите сцени, предлагани на посетителите. Разхождайки се в парка на музея, по крайбрежието на водния му поток или в централната му уличка, както и във възстановените жилищни интериори, в действащите работилници, ние осъзнахме тяхното присъствие – едно силно присъствие, което е основополагащо за околната среда (Вж. изобр. 5).

Но това място не е само изложбено място, то постепенно се превръща в много повече – в място за споделяне и предаване на умения както на тези в строителството (път, нисък зид, къща, стела, фонтан), така и на тези на художествените занаяти с глина, камък и дърво. За първите в парка се представят демонстрации на стена и различни строителни техники с плет, съчетаващи земя и дърво. За вторите демонстра-

²⁵ **Halbwachs M.** La Mémoire collective, 1950, Paris, PUF.

циите се извършват в реално действие в работилниците и посетителят може да види как занаятчията замисля и изработва ръчно предмети на народното изкуство, които може да купи. Това селище изглежда като лаборатория на практики, които понякога сякаш са на път да изчезнат.

Всеки занаят има своите технически специфики и култивира определено отношение към средата си, черпейки или не местни ресурси. Такъв е случаят с керамичното ателие, където се работи с глина – същата земя, от която се добиват камъните. Грънчарството винаги е присъствало в занаятчийското пространство на музея. За разлика от тъкането на козя козина керамиката днес не е емблематична за Габрово, но е част от неизбежните дейности на занаятите като цяло. Мотивите, формите и цветовете разказват историята на региона и колективните употреби чрез сценичното представяне на занаятчиите в сграда с дървена конструкция, малък дървен дюкян с цветни рафтове.

Жестът на занаятчията създава диалог с материята. Всяка грънчарска творба носи отпечатъка на стилистичната традиция и предадената жестикуляция, които не са в системно противоречие с иновацията. Глината се поръчва от ателие, тя е от същия вид като традиционно използваната глина. Тя се източва на традиционно грънчарско колело, но черният пигмент е заменен със синтетичен пигмент поради съдържанието на олово. Изпичането се извършва в пещ на огън, но също и в електрическа пещ. Създаването на мотивите илюстрира приемствеността между традиция и иновация: мотивите, наследени от стари умения, се смесват със съвременни форми, адаптирани към търсенето на посетителите и нуждите на музея. Най-търсените мотиви парадоксално са авторските мотиви. Вдъхновени от личния свят и стилистичните предпочитания на занаятчииката, те са белязани от влиянието на келтската графична култура, която също е част от източниците на вдъхновение, наследени от геополитическата ситуация на местата. Флората не отсъства от мотивите и напомня за връзката със земята, както и дърветата – други природни ресурси, от които занаятчиите извличат дървесината. Дървото служи за изграждане на структури: тези на къщите, на хидравличните машини, на каналите или пък на тъкачния стан, на сушилнята за вълна. За разлика от камъните то изисква повече поддръжка, реставрация, защото времето оставя следи, износва и поврежда оборудването. Дървото е също така ценен ресурс за дърводелеца, който го стругова, за да изработи купи, дъски и всякакви други предмети, или за този, който изрязва декоративни рамки в барелеф. Те познават матери-

ята, знаят кога е достатъчно суха за работа, уважават нейните чепове и жилки. Те я опитомяват, за да я контролират по-добре. Дървото служи и на други занаятчии, превръщайки се в гориво, съчетавайки се с огъня за коване на хлопки, за пещта на дърва на грънчарката или на бояджийката. Природата е опитомена. И в музея нищо не се губи, всичко се оползотворява, всичко се трансформира: стърготините подхранват печките, плаващите дървета се превръщат в основа за икони, дървените трупи служат за седалки.

Така чрез изучаването на камъка, земята и дървото музеят и по-специално работилниците се превърнаха в нашите очи в места, където екологията се експериментира чрез дискретната театрализация на практиката, където материята и елементите водят диалог с хората, и където местната история става видима чрез занаятчийското производство – място, където сетивното преживяване е възможно. Ние сме въввлечени в този музеен свят, където:

„Тихият говор на посетителите се смесва с шумоленето на водите, с грохота на мелниците, с дрънченето на чуковете – необичайни шумове, забравени шумове, които носят странно чувство на мир“²⁶

РЕМО „Етър“ е място, където парадоксално се изразява напрежение и хармония между твърдото, мекото и течното, суровото и изпеченото. В ателието на грънчарите водата и огънят си взаимодействат: водата – за подготовка на глината, огънят – за нейното втвърдяване. Водата е видима по ръцете на работещата грънчарка, огънят е подсказан от малка печка в центъра на дюкянчето. В работилницата за плетене на гайтан камъкът, водата и вълната образуват система. По време на анимацията за тъкане върху камък²⁷ изследователският екип преживя срещата на вълната и речния камък, усещайки тази осмоза с материята и оттам – с (пре)работената природа. Сетивното преживяване от правенето, докосването, виждането ангажира сетивата, превръщайки съюза на елементите в „земно изкуство“ (land art), а възприятието на пространството чрез проектиране в дейността и нейната сценаризация предлага различно отношение към природата.

²⁶ Donkov L. Цит. съч., с. 11.

²⁷ „Тъкането на камък“ беше артистична и арттерапевтична дейност, предложена на екипа по време на първия етап от теренната работа.

Ще могат ли уменията и връзките, преоткрити по време на изграждането на музея и запазени при неговата консервация, да бъдат мобилизирани по нов начин в контекста на изменението на климата?

Заключение. РЕМО „Етър“ – място за осмисляне на наследствената екосистема на занаятите

Двете етнографски наблюдения, които представихме, илюстрират и правят видима една екосистема, в която се активират множество елементи, умения и социални връзки, или показват как биха могли да бъдат активирани. Музеят е система от взаимозависимости на две нива: взаимозависимост на ресурсите във всеки вид занаят и взаимозависимост между занаятчиите. В тази система музеят като институция съхранява, излага и предава тези взаимозависимости, насърчавайки тяхното обновяване. Трите равнища, идентифицирани във въведението – микро, мезо и макро – следователно трябва да бъдат разположени в тази мрежа.

Анализът неявно разкрива значението на импулсната роля, която музей „Етър“ играе в екосистемата на занаятите в своите стени и в региона, като сам по себе си провежда културна политика, която не съществува на национално ниво. Тази ситуация на зависимост на територията от музея поставя няколко предизвикателства, които трябва да бъдат преодоленни. Музеят е активен в придобиването на предмети, сътрудничеството между занаятчиите, разширяването на площта, разширяването на мисиите си към експериментиране и отваряне към общностите. Тази динамика обаче остава в напрежение с етнологията на опазването, която все още до голяма степен характеризира музея и региона. Следователно екологията се проявява в кондензацията на връзките между занаятите, културата и икономиката, които музеят прави видими. Той разказва историята на една самодостатъчна, но свързана селищна система. От 60-те години на миналия век разказът за опазването еволюира, докато се впише в дискурса на ЮНЕСКО за занаятите като клон на творческите индустрии. Този разказ все още не отчита напълно въздействието на климатичните промени върху суровините, уменията и тяхното предаване. Творческите индустрии, като утвърждават тези умения в съвременни форми (дизайн, мода, художествени занаяти), могат да играят стратегическа роля. Те предлагат трибуна за видимост на обновлението на занаятите, която приканва към по-устойчиви практики и разумно управление на ресурсите на планетата.

Социалната екология и екологията на средата, която произтича от нашия анализ, за да не остане само екология която се преживява и за да не изчезне поради климатичните промени, би спечелила, ако се основава на съвместно разбиране на така нареченото материално и нематериално наследство, често абстрактно разграничавани²⁸. Двете системи, представени тук, наистина илюстрират неразривните връзки между материи, жестове, занаяти, социално предаване и институции. Опазването на жестовите и уменията в условията на извънредна климатична ситуация предполага да се вземат предвид смущенията в материалните реалности, върху които се основава занаятчийската дейност. Дали в този нов възможен разказ на РЕМО „Етър“ има място за експериментирание с нови „екологични общности“ (communs environnementaux)²⁹?

Литература

Akrich, M. (1987). Comment décrire les objets techniques?. *Techniques et culture*, 9, 1987, 49 – 64.

Ambroise-Rendu, A.-C. & Olivesi, S. Du patrimoine à la patrimonialisation. Perspectives critiques: *Diogène*, 2019, n° 258-259-260(2), 265 – 279. <https://doi.org/10.3917/dio.258.0265>

Andonova Y., Dimitrova S. & Krastanova K. L'artisanat en Bulgarie, patrimonialisation versus industrie créative, in Andonova & Kogan, *L'artisanat au cœur des industries créatives*, 2025, Londres, ISTE.

Andonova Y., Kogan A-F. & Krastanova K. Artisanat, design, créativité : entre tradition et contemporanéité, *Actes de colloque, Université Paissii Hilendarski – Plovdiv* (Bulgarie), 8 – 10 juin 2022.

URL :https://crea2s.hypotheses.org/files/2017/11/ACTES_colloque_PLOVDIV_2022_DEF.pdf

²⁸ **Bromberger, C.** “Le patrimoine immatériel” entre ambiguïtés et overdose. *L’Homme*, 209, 2014, 143-151. <https://doi.org/10.4000/lhomme.23513>; **Ambroise-Rendu, A.-C. & Olivesi, S.** Du patrimoine à la patrimonialisation. Perspectives critiques: *Diogène*, 2019, n° 258-259-260(2), 265 – 279. <https://doi.org/10.3917/dio.258.0265>

²⁹ **Bousquet, F., Janssen, M.-A. & Ostrom, E.** (2011). A multimethod approach to study the governance of social-ecological systems. *Natures Sciences Sociétés*, 19(4), 2011, 382 – 394. [https://stm.cairn.info/revue-natures-sciences-societes-2011-4-page-382?lang=fr](https://stm.cairn.info/revue-natures-sciences-societes-2011-4-page-382?lang=fr;); **Congost, R., Gelman, J. & Santos, R.** (Éds.). *Property Rights in Land Issues in social, economic and global history* (1st edition). 2019, New York, Routledge.

Bousquet, F., Janssen, M.-A. & Ostrom, E. (2011). A multimethod approach to study the governance of social-ecological systems. *Natures Sciences Sociétés*, 19(4), 2011, 382 – 394. <https://stm.cairn.info/revue-natures-sciences-societes-2011-4-page-382?lang=fr>.

Bromberger, C. “Le patrimoine immatériel” entre ambiguïtés et overdose. *L’Homme*, 209, 2014, 143-151. <https://doi.org/10.4000/lhomme.23513>

Callon, M. & Latour, B. Les paradoxes de la modernité. Comment concevoir les innovations?. *Prospective et santé*, 36, 1986, 13 – 25.

Congost, R., Gelman, J. & Santos, R. (Éds.). Property Rights in Land Issues in social, economic and global history (1st edition). 2019, New York, Routledge.

Davallon, J. Le don du patrimoine : une approche communicationnelle de la patrimonialisation. 2006, Paris, Hermès-Lavoisier.

Descola, P. Par-delà nature et culture. 2015, Paris, Gallimard.

Donkov L. Parc-musée ethnographique Etar-Gabrovo, *Musées vivants, musées qui apprennent à vivre, Musées en croissance, revue Museum*, 1976, Vol 28 (1), 8 – 13.

Gervais, M. Quel travail social et quelle écologie ? Revenir sur la division nature/culture pour une écologie comme capacité à nouer des liens. *Sociographe*, 86 (2), 2024, XVII-XXXII. <https://doi.org/10.3917/graph1.086.xvii>

Halbwachs M. La Mémoire collective, 1950, Paris, PUF.

Jeanneret, Y. Penser la trivialité. Volume 1 : *La vie triviale des êtres culturels*. Paris, Hermès-Lavoisier. 2008.

Lahire, B., Sanseigne, F. & Flandrin, L. Vers une science sociale du vivant. 2025, Paris, La Découverte.

Le Marec, J. Ce que le „terrain“ fait aux concepts : *Vers une théorie des composites. Habilitation à diriger des recherches*, 2002, Université Paris 7.

Mille, M. & Petit, J. « La vie du geste technique. Approche pluridisciplinaire », *e-Phaïstos*, 2014, III, n°1.

Nora, P. Les lieux de mémoire. 1997, Paris, Gallimard.

Simondon, G. Du mode d’existence des objets techniques. 1958, Paris, Aubier.

Sandgruber, R., Bichler-Ripfel, H. & Walcher, M. Traditional Craftsmanship as Intangible Cultural Heritage and an Economic Factor in Austria. 2019, Vienna.

Tarasti, E. Existential Semiotics. 2000, Bloomington: Indiana University Press.

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

Светла Димитрова

Музеите и нематериалното културно наследство –
възможности и добри практики 9

Svetla Dimitrova

Museums and the Intangible Cultural Heritage –
Potentil and Good Practices 25

Мила Сантова

Музеят и нематериалното културно наследство – прочити? 41

Mila Santova

The Museum and Intangible Cultural Heritage – Interpretations? 41

Аксиния Бутева

Ролята на изследователя за опазването
на нематериалното културно наследство 56

Aksiniya Buteva

The Pole of the Pesearcher in the Preservation
of Intangible Cultural Heritage 56

Величка Георгиева

Народните художествени занаяти
в Националната занаятчийска камара 68

Velichka Georgieva

Folk Art Crafts in the National Chamber of Crafts 68

Иван Кабаков

Артистични репрезентации на традиционни занаяти 74

Ivan Kabakov

Artistic Representations of Traditional Crafts 74

Ирина Димитрова

Между материалното и нематериалното в музейната градска среда като израз на културна памет. По примера на Трявна..... 88

Irina Dimitrova

Between the Tangible and the Intangible in the Museum Urban Environment as an Expression of Cultural Memory. Following the Example of Tryavna..... 88

Николай Маринов

Глината: минало, настояще и бъдеще 100

Nikolay Marinov

Clay: Past, Present and Future 100

Джоан Боатийо, Университет Сорбона Париж Север, Франция, Янита Андонова, Университет Сорбона Париж Север, Франция, Ан Монжаре, Лаборатория по политическа антропология, Франция, Фани Жорж, Университет Сорбона Нувел, Франция, Красимира Кръстанова, Фондация „Стойна Кръстанова“

Да преживееш екологията в музей „Етър“: теренно проучване 117

Johan Boittiaux, Université Sorbonne Paris Nord, France, Yanita Andonova, Université Sorbonne Paris Nord, France, Anne Monjaret, EHESS-CNRS, France, Fanny Georges, Université Sorbonne Nouvelle, France, Krassimira Krastanova, Stoyna Krastanova Foundation, Bulgaria
Experiencing ecology at the Etar Museum: field research..... 117

Соня Алексиева

Традиции, предизвикателства и иновации в дейността на музей „Етър“ при съхраняване и популяризиране на нематериалното културно наследство 138

Sonya Aleksieva

Traditions, Challenges and Innovations in the Activity of “Etar” Museum in the Preservation and Promotion of the Intangible Cultural Heritage 138

<i>Светлозар Тодоров</i> Нови практики за представяне на нематериалното културно наследство – опитът на музей „Етар“	151
<i>Svetlozar Todorov</i> New Practices for Presentation of the Intangible Cultural Heritage – The Experience of “Etar” Museum.....	151
<i>Jelena Đukanović</i> All the Colors of Montenegro – dying Wool with Vegetable Dyes	168
<i>Йелена Джуканович</i> Всички цветове на Черна гора – боядисване на вълна с растителни багрила	168
<i>Dobrawa Skonieczna-Gawlik</i> Weaving in Poland as a Means of intercultural dialogue.....	176
<i>Добрава Скониечна-Гавлик</i> Тъкачеството в Полша като средство за межкултурен диалог	176
<i>Tanja Mravlinčić</i> The Role of Trakošćan Castle in Preserving Intangible Heritage.....	190
<i>Таня Мравлинчич</i> Ролята на замъка Тракошчан за опазването на нематериалното наследство	190
<i>Вера Бонева</i> Лясковец: Музеефициране на гурбетчийското градинарство.....	196
<i>Vera Boneva</i> Lyaskovets: Museumification of the Expatriate Gardening.....	196
<i>Ornella Ricchiuto</i> Intangible Cultural Heritage and Memory archives as a ‘flock of phoenixes’	210
<i>Орнела Рикиуто</i> Нематериално културно наследство и архиви на паметта като „ято феникси“	210

Ваня Донева, Георги Георгиев

Временната изложба „Изчезващи занаяти“ – музеен разказ
за материалното и нематериалното културно наследство 221

Vanya Doneva, Georgi Georgiev

The Temporary Exhibition „Endangered Crafts“ – a Museum Story
about the Tangible and Intangible Cultural Heritage 221

Авторите в книгата 232

The Authors in the Book 232

Съставител:

Георги Георгиев

Compiler:

Georgi Georgiev

Научен редактор:

проф. д-р Светла Димитрова

Scientific editor:

Prof. Svetla Dimitrova

Рецензенти:

доц. д-р Николай Вуков

доц. д-р Петър Петров

Reviewers:

Assoc. prof. Nikolay Vukov

Assoc. prof. Petar Petrov

Снимка на корицата:

Тихомир Пенев

Cover photograph:

Tihomir Penov

Мънистен накит, изработен от Сидония Петер, победител в
Международното състезание по изработване на бижута от мъниста,
по време на Международния панаир на традиционните занаяти, 2025 г.

Beaded jewel, made by Szidónia Péter, winner in the International
Competition in Making Jewelry from Beads, during the International
Fair of Traditional Crafts in 2025.

*Авторите носят отговорност за съдържанието на текстовете,
цитираната литература и предоставените за публикация фотографии.*

*The authors are responsible for the content of the texts,
literature cited and photographs submitted for publication.*

© Авторски колектив, 2025

© Регионален етнографски музей на открито „Етър“, 2025

© Издателство „Фабер“, 2025

ISBN: 978-619-00-2028-8